

НОРМА, НОРМАТИВНОСТ И ВАРИЈАНТНОСТ У ОРТОЕПИЈИ САВРЕМЕНОГ РУСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА (НА МАТЕРИЈАЛУ ОРТОЕПСКИХ РЕЧНИКА ДРУГЕ ПОЛОВИНЕ XX И ПОЧЕТКА XXI ВЕКА)

У овом раду се, на материјалу ортоепских речника насталих под окриљем Руске академије наука, прати развој ортоепских квалификатора, разматрају се појмови норме, нормативизације, кодификације, ортоепије од педесетих година XX века, па до друге деценије XXI века. Рад прати број и значење ортоепских квалификатора, почев од ортоепских речника старије генерације (педесете године XX века), преко ортоепских речника средње генерације (осамдесете године XX века) до ортоепских речника млађе генерације (друга деценија XXI века), прати њихов развој, њихово гранање на негативној и позитивној страни кодификације, као и однос кодификатора према норми, који започиње сингуларизмом (дозвољена је једна могућа варијанта изговора/ места акцента), преко алтернативности (могуће су две варијанте изговора/ места акцента), па до плурализма (више могућих варијаната изговора/ места акцента).

Кључне речи: руски књижевни језик, норма, нормативност, варијантност, ортоепија, ортоепема, ортоепски речник, ортоепски квалификатор.

This paper discusses the orthoepic qualifiers of six orthoepic dictionaries of Russian language from the mid-1950s until the 2010s. The relation to the standard, normativity, as well as the number and repertoire of orthoepic qualifiers has changed significantly in the dictionaries of the middle generation (the 1980s) and even more in the dictionaries of the younger generation (the 2010s), compared to the dictionaries of the older generation (the 1950s). In this paper we will show both the positive and negative orthoepic qualifiers, we will show how the number of qualifiers and pronunciation variants or accent variants increases, as the norm is becoming more tolerant in the dictionaries of the younger generation. The norm starts with singularity (only one possible pronunciation or accentual variant), expands into alternation (two possible pronunciation or accentual variants) and finishes with plurality (many pronunciation or accentual variants).

Keywords: contemporary Russian language, standard, normativity, variance, orthoepy, orthoepeme, orthoepic dictionary, orthoepic qualifier.

Увод

Циљ датог рада представља преглед квалификатора ортоепских речника насталих под окриљем Руске академије наука друге половине XX и почетка XXI века, као и њихова класификација и анализа развоја. За дато истраживање незаобилазни су термини норма, нормативност, варијантност, ортоепија¹, о којима

¹ У раду *Анализа развоја квалификатора ортоепских речника РАН друге половине XX века* (Гинић, 2008) термине норма, нормативност и варијантност (не и ортоепија, ортоепема) посматрали смо на материјалу четири ортоепска речника друге половине XX века. Класификацију ортоепских квалификатора и њихов развој у датом раду описали смо на

ћемо, такође, писати. Развој ортоепских квалификатора на материјалу ортоепских речника указаће нам и на правац развоја нормативне руске ортоепије. Рад представља наставак истраживања чији су резултати објављени у часопису Славистика у раду *Анализа развоја квалификатора ортоепских речника РАН друге половине XX века* (Гинић, 2008).

Извори

Извори овог рада су ортоепски речници настали под окриљем Руске академије наука: 1) РЛУП 1955: Русское литературное ударение и произношение. Опыт словаря справочника. Р.И. Аванесов, С. И. Ожегов (ред.), Москва, 1955, који броји 50 000 речи; 2) РЛПУ 1959: Русское литературное произношение и ударение. Словарь справочник. Р.И. Аванесов, С. И. Ожегов (ред.), Москва, 1959 са око 55 000 речи; 3) ОС 1983: Орфоэпический словарь русского языка. Произношение, ударение, грамматические формы. Р. И. Аванесов (ред.), Москва 1983 који има око 63 500 речи; 4) ОС 1989: Орфоэпический словарь русского языка. Произношение, ударение, грамматические формы. Р. И. Аванесов (ред.), Москва, 1989 са око 65 000 речи; 5) БОС 2012: Большой орфоэпический словарь. Литературное произношение и ударение XXI века: норма и её варианты. Л. Л. Касаткин (ред.), Москва, 2012, који садржи више од 80 000 речи; 6) БОС 2017: Большой орфоэпический словарь. Литературное произношение и ударение XXI века: норма и её варианты. Л. Л. Касаткин (ред.) Москва, 2017, садржи, такође, више од 80.000 речи у исправљеном и допуњеном издању.

Норма, нормативизација и варијантност у ортоепским речницима

Однос према норми, нормативизацији и варијантности у ових шест речника је различит. Наиме, он је готово идентичан у најстаријим ортоепским речницима, односно у РЛУП 1955 и РЛПУ 1959, мења се у млађим ортоепским речницима објављеним у XX веку (ОС 1983 и ОС 1989), о чему смо писали у Гинић 2008 и, коначно, једнак је, али донекле различит од претходне две генерације речника у ортоепским речницима XXI века (БОС 2012 и БОС 2017). Подсетићемо се детаља битних за даљи ток овог рада.

РУЛП 1955 и РЛПУ 1959 третирају норму и нормативизацију на следећи начин: „Само се у појединим случајевима дају варијанте изговора и акцента у различитим речима и њиховим облицима као застарели или они које се допуштају („устарелых или допустимых”) (...) У тренутном стању науке о нормама савременог руског књижевног језика **није било могуће спровести нормативизацију строже, него што је то у речнику урађено**”² (РЛУП 1955: 4, РЛПУ 1959: 4). Другим речима, норма прописује одређен начин изговора као једини могући, или конкретно место акцента као једино могуће.

После неколико деценија, осамдесетих година, однос према норми, нормативизацији и варијантности се драстично мења: „Променило се поимање суштине нормативизације и односа према варијантама изговора, акцента, облика речи.

материјалу поменута четири извора.

² Сви преводи цитата су наши.

Аутори деле (...) тачку гледишта у складу с којом се варијантност посматра као регуларан феномен књижевног језика (...), а под нормативизацијом се подразумева адекватан одраз норме која објективно постоји. Дати речник се труди да представи **онолико варијаната норме колико реално у језику постоји** (масна слова наша) на датом стадијуму његовог развоја, и квалификује их што је могуће прецизније” (ОС 1983: 4, ОС 1989: 4). Норма постаје толерантнија, бележи варијанте изговора и места акцента, квалификујући их општим или стилским квалификатором.

У ортоепским речницима прве половине ХХI века нормативисти ортоеписе су још толерантнији у вези с варијантама изговора и места акцента, с тим што се садржај појма „варијантност” шири: варијантност је у претходним речницима (ОС 1983 и ОС 1989) обавезно алтернативност, могућа су два начина изговора или два места акцента, док је у ортоепским речницима ХХI века (БОС 2012 и БОС 2017) то, често, и више од два могућа начина изговора/ места акцента: „Као и аутори тог речника (ОС 1983) сматрамо неопходним **фиксирање реалне разноликости изговора и акцента** које коегзистирају у књижевном говору. Притом речник не одражава баш све што у говору може постојати. У својству нормативно препоручених наведене су пре свега **оне варијанте изговора које је потврдила традиција руског књижевног језика** као језика културе, а **од нових изговорних феномена одабрани су они, који не само да су широко распрострањени, већ су у складу с унутрашњим тенденцијама језичког развоја**” (масна слова наша) (БОС 2012: 3, БОС 2017: 3).

Према ортоепским речницима и односу према норми можемо пратити развој садржаја појма „ортоепска норма” у ортоепији савременог руског књижевног језика: од сингуларизма (строг однос, прописан један могући начин изговора, места акцента, РЛУП 1955 и РЛПУ 1959) преко алтернативности (толерантнији однос, варијанте, два начина изговора, места акцента, ОС 1983 и ОС 1989) до плурализма (максимално толерантан однос, разноликост, више начина изговора, места акцента, БОС 2012 и БОС 2017).

Ортоеписја, ортоепема

Пошто је појам „норме” и „нормативности” еволуирао у правцу плурализма, можемо закључити и да се сам појам ортоеписе различито разумевао током времена. О еволуцији појма „ортоеписја” писао је Л. Л. Касаткин у раду *Ортоепема као основна јединица ортоеписе* (Касаткин 2011, 31–32), анализирајући дефиниције појма „ортоеписја” Д. Н. Ушакова, Р. И. Аванесова, А. А. Реформатског и М. В. Панова. Пренећемо, укрупно, само оне делове овог рада које сматрамо веома важним за разумевање еволуирања садржаја појма „ортоеписја”, као и дефинисање новог појма, „ортоепеме”, као јединице ортоеписе, који су важни за даљи ток нашег рада. Две су основне линије разумевања појма „ортоеписја” у руској фонетској литератури: прва линија разумевања овог појма, која се није данас одржала после коначне дефиниције Л. Л. Касаткина, линија је коју представљају лингвисти Д. Н. Ушаков и Р. И. Аванесов. „Ушаков је под правилним изговором подразумевао законе и правила изговора”, укључујући „физиологију гласова говора и руску фонетику”, као и „читав низ посебних случајева допуштених варијаната” (Касаткин

2011: 31). Други руски лингвиста који сматра да је појам ортоепија готово исти као појам фонетика је и Р. И. Аванесов: ортоепија је „скуп правила усмене речи”. „Изговор”, како пише Аванесов, „првенствено обухвата цео фонетски систем језика, тј. састав фонема у језику, њихов квалитет, и промене у одређеним фонетским условима (...). Појам изговора обухвата, поред наведеног, и гласовну реализацију одређених речи или група речи у оној мери у којој то није дефинисано фонетским системом језика” (Аванесов 1984: 13)³. Дакле, Д. Н. Ушаков и Р. А. Аванесов термин „ортоепија” поистовећују с термином „фонетика”, иако у својој дефиницији датог појма имају и делове који се подударају са значењем термина „ортоепија” данас. Термин ортоепија еволуирао је у правцу „читавог низа посебних случајева и допуштених варијаната”, како пише Д. Н. Ушаков у другом делу своје дефиниције ортоепије, и „гласовне реализације одређених речи или група речи у оној мери у којој то није дефинисано фонетским системом језика”, о чему говори Р. И. Аванесов, дефинишући и много шире дати термин.

А. А. Реформатски и М. В. Панов ортоепију су разумевали другачије. А. А. Реформатски пише: „Ослањајући се на знање фонетике датог језика, тј. на знање састава фонема и закона њихове реализације у slabим позицијама, варијацијама и варијантама, ортоепија даје индивидуалне норме за различите случајеве и бира од постојећих варијаната изговора оне које су више у складу с прихваћеном традицијом, тенденцијама развоја језика и доследности у систему” (Реформатски 1999: 227). На сличан начин ортоепију је тумачио и М. В. Панов: „Ортоепија је наука која проучава варирање изговорне норме књижевног језика и израђује препоруке изговора (ортоепска правила)” (Панов 1979: 195).

Л. Л. Касаткин термин „ортоепија” сматра различитим од фонетике: „Ортоепија проучава и квалификује варијанте изговора речи и морфосинтаксичких речи, које се реализују у истој позицији” (Касаткин 2007: 345). „Ортоепији приписујемо само такве случајеве изговорне норме који допуштају варијантност у књижевном језику. Овим се ортоепија разликује од фонетике, која проучава фонетске законе који немају изузетака” (Касаткин 2009: 118). У складу с оваквим схватањем ортоепије 2011. године Л. Л. Касаткин је дефинисао појам ортоепеме, као основне јединице ортоепије: „Њу (ортоепију) представљају гласови или фонеме који варирају у истој фонетској позицији, као и место акцента које варира у истој морфосинтаксичкој речи или на првој основи сложене речи” (Касаткин 2011: 33). По Л. Л. Касаткину, термин фонетика у ширем смислу укључује фонетику у ужем смислу, чија је основна јединица глас, фонологију, чија је основна јединица фонема, и ортоепију – чија је основна јединица ортоепема (Касаткин 2011: 32).

Зашто је термин ортоепема важан за наш рад? Ортоепски речници, управо, нормирају варијанте изговора и акцента речи, односно, бележе и нормирају варијанте изговора или места акцента конкретних ортоепема. Однос две или више варијаната изговора или места акцента конкретне ортоепеме вреднује се ортоепским квалификаторима о којима ће бити речи даље у раду.

³ Л. Л. Касаткин (Касаткин 2011: 31–32), као што смо написали, већ је дао преглед развојних линија садржаја појма ортоепија. Преузели смо из његовограда најважније чињенице, неопходне за закључке нашег рада, које смо, делимично, допунили.

Општи ортоепски квалификатори

Ортоепским квалификаторима дефинише се однос између варијаната изговора или места акцента ортоепеме. Овако је од ОС 1983, односно средње генерације ортоепских речника⁴, не и раније. У ортоепским речницима из 1955. и 1959.⁵ (РЛУП 1955 и РЛПУ 1959), ортоепеме су биле веома ретке. Притом није било варијаната изговора или варијаната места акцента ортоепема које су могле бити апсолутно позитивне, односно, ортоепски квалификатор „и” није означавао равноправност варијантног изговора или места акцента ортоепема, већ је изговор прве варијанте претпостављао другој. Систем општих⁶ ортоепских квалификатора датих речника био је веома једноставан, бројао је, свега, четири члана:

1. **но/ но:** *августовский Δ но/но: Августовские леса.*
2. **и (и/и)** *глубоко и/ и глубоко, глубоки и глубоки.*
3. **допустимо, и (допустимо) (доп./доп. и доп./и доп.)** *акцентировать [допустимо/доп. н'т']*
4. **не/ (не)** *боле́й [не/не боле́й] (Гинић 2008: 244–245, према РЛУП 1955 и РЛПУ 1959)*

Осамдесетих година XX века норма постаје толерантнија, ортоепеме су далеко чешће, готово свака јединица ортоепског речника има једну или више ортоепема, квалификатор *и* добија потпуно ново значење: њиме се означавају варијанте изговора или места акцента као апсолутно равноправне. Слика општих квалификатора се грана, има их, сада, седам. Шири се негативна страна кодификације. Негативни квалификатори бележе оне варијанте изговора ортоепеме које се у говору чују, али нису препоручљиве (! *не рек.*), или су неправилне (! *неправ.* и ! *грубо неправ.*).

1. **и/и** *авта́ркия и автарки́я.*
2. **и доп./доп; и доп./ доп.** *убийственный [с'т'в' и доп. ств']*
3. **и доп. устар.** *уни́женный и доп. устар. униже́нный*
4. **! не рек.** *бе́здарь! не рек. безда́рь*
5. **! не рек. устар.** *диа́гноз! не рек. устар. диагно́з*
6. **! неправ.** *взяла́сь! неправ. взяла́сь*
7. **! грубо неправ.** *докуме́нт! грубо неправ. докуме́нт*
(делимично из Гинић 2008: 244–245, према ОС 1983 и ОС 1989)

Коначно, у ортоепским речницима прве половине XXI века систем ортоепских квалификатора се додатно грана, сада се шири позитивна страна кодификације, по први пут се квалификује изговор ортоепема у флуентном говору, и то на позитивној страни кодификације. Ортоепеме у појединим речима

⁴ Речнике осамдесетих година XX века називали смо средњом генерацијом ортоепских речника.

⁵ Дате речнике називали смо старијом генерацијом ортоепских речника.

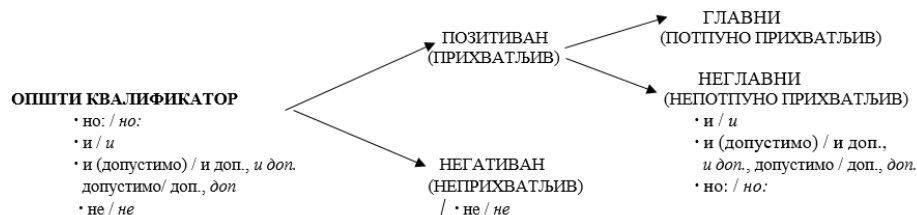
⁶ У Гинић 2008 издвајали смо опште квалификаторе од стилских и описали обе групе (видети Гинић 2008: 244–247). У овом раду разматрамо само опште квалификаторе ортоепских речника различитих периода.

нису само алтернативне (две могуће варијанте изговора, како је једино могуће било у речницима осамдесетих година), већ често ових варијаната изговора једне ортоепеме има и више од две (може их бити до пет). Систем општих ортоепских квалификатора у БОС 2012 и БОС 2017 броји 10 чланова:

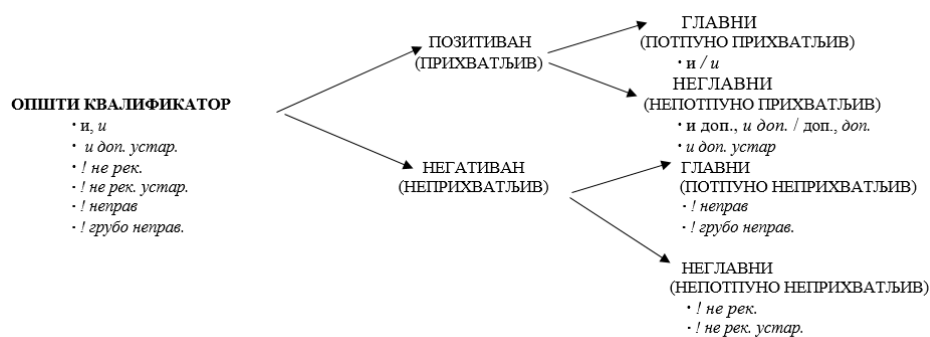
1. *и*/, **абба́т** – а[бб]а́т и а[б]а́т; **ба́ржа** и **баржа́**; по[рт']ни́ха, по[рт]ни́ха и допуст. устарелое по[р'т']ни́ха
 2. и допуст. **тво́рог** и допуст. **твóрог**
 3. и допуст. **стари́**. **и́наче** и допуст. **стари́**. **и́наче**
 4. и допуст. **млади́**. **отде́лить** – о[д']де́лить и допуст. **млади́**. о[д]де́лить
 5. и допуст. устарелое **проти́вник** – проти́[в]ник и допуст. устарелое проти́[в']ник
 6. в *беглой* речи обычно **пятьдеся́т** – п[и°д'и°]ся́т, в *беглой* речи обычно п[и°и°]ся́т
 7. в *беглой* речи возможно **длѐнный** – длѐ[нн]ы́й, в *беглой* речи возможно длѐ[н]ы́й
 8. ! не рек. **ю́ный** – ю[н]ы́й (! не рек. ю[нн]ы́й)
 9. ! *неправ.* **жа́люзи** – (! *неправ.* жа́люзи)
 10. ! *грубо неправ.* **докуме́нт** (! *грубо неправ.* докúмент)
- (БОС 2012 6–7; БОС 2017: 6–7)

Који квалификатори су нови у ортоепским речницима XXI века? Речник, поред апсолутно позитивног општег квалификатора *и* бележи још један квалификатор исте вредности, изражен запетом: „Плурализам ортоепске нормe диктира појаву датог квалификатора: када апсолутно позитивно квалификују, на пример, три могуће варијанте изговора исте ортоепеме, између прве две варијанте аутори пишу запету, а између друге и треће, квалификатор *и*, као што је то илустровано примером изговора ортоепеме *рт* у речи *портниха*. Уводе се два нова општа квалификатора која варијанте ортоепеме квалификују као „старији” и „млађи” изговор. Квалификатор *и доп. устар.* (*и допустимо устаревающее*) који је постојао у ортоепским речницима осамдесетих година, замењен је квалификатором *и допуст. устарелое*. Оно што је осамдесетих година застаревало сада је застарело, с тим што још увек припада позитивној страни кодификације. Нови су и квалификатори који се односе на флуентни говор: *в беглой речи обычно* и *в беглой речи возможно*. Први пут се квалификују, и то као позитивне, и варијанте ортоепема које се срећу у „флуентном говору, у бржем темпу и то у слабој позицији у исказу” (Касаткин 2011: 33).

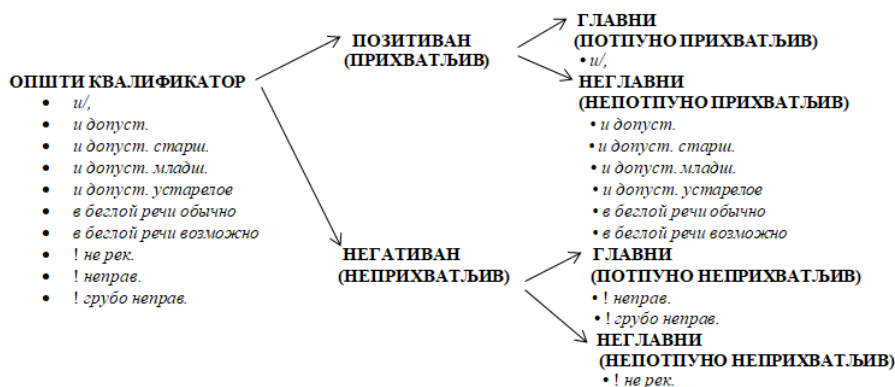
Како бисмо боље сагледали развој позитивне и негативне стране ортоепске кодификације, представимо, пре закључних разматрања, све квалификаторе на три слике:

Слика 1: Позитивна и негативна страна кодификације и ортоепских квалификатора речника РЛУП 1955 и РЛПУ 1959 (према Гинић 2008: 248)

Слика 2: Позитивна и негативна страна кодификације и ортоепских квалификатора речника ОС 1983 и ОС 1989 (према Гинић 2008: 248)

Слика 3: Позитивна и негативна страна кодификације и ортоепских квалификатора речника (према БОС 2012 и БОС 2017).

Закључак

Број ортоепских квалификатора је, за неколико деценија, од 1955. па до 2017, за два и по пута порастао.

У ортоепским речницима старије генерације (РЛУП 1955 и РЛПУ 1959) било је свега четири квалификатора. Када конкретне квалификаторе упоредимо с наредном, средњом генерацијом речника (ОС 1983 и ОС 1989) у којима их је 8, у очи падају следеће чињенице: а) у старијој генерацији речника није било апсолутно позитивног квалификатора, односно, није било варијаната изговора или места акцента потпуно прихватљивих, јер је ортоепски квалификатор *и* у старијој генерацији речника давао приоритет првој варијанти; б) квалификатор *но* који је означавао пример ограничене употребе изговора или места акцента, већ је у наредној, средњој генерацији речника, нестао; в) постојао је један негативни квалификатор *не*. Додали бисмо и чињеницу да су саме ортоепеме у старијој генерацији речника биле веома ретке. Посматрано с гледишта садашњег значења ортоепије, ово, осим у ретким случајевима квалификовања варијанти у изговору и месту акцента, нису ни били ортоепски речници. Наравно, за период у ком су настали су били, пошто термин ортоепија у том периоду није био строго дефинисан и имао је шире значење.

У ортоепским речницима средње генерације (ОС 1983 и ОС 1989) постоји седам ортоепских квалификатора, број ортоепема је велик, варијанте изговора и места акцента су веома честе. Варијанте квалификује седам квалификатора. Када поредимо средњу генерацију речника са старијом генерацијом, долазимо до следећих закључака: а) појављује се квалификатор који припада апсолутно позитивној страни кодификације: квалификатор *и* добија ново значење: варијанте изговора или места акцента су једнако прихватљиве; б) број квалификатора на негативној страни кодификације расте, негативних квалификатора је, сада, четири: појављују се квалификатори *! не рек.* и *! не рек. устар.* (не рекомендуется, не рекомендуется устаревающее), којим се „квалификују појаве које су у складу с општим тенденцијама језичког развоја; често се овим квалификатором оцењују и варијанте за које се претпоставља да ће (...) у перспективи постати нормативне” (ОС 1983: 6; ОС 1989: 6), као и квалификатори *! неправ.* и *! грубо неправ.*

У ортоепским речницима млађе генерације (БОС 2102 и БОС 2017) ортоепских квалификатора је десет. Овог пута се грана позитивна страна кодификације. Када млађу генерацију речника поредимо са средњом, закључци су следећи: а) позитивни квалификатор *и* добија још један облик: *;* ; долази до варијанти изговора или места акцента ортоепема којих има више од две; уколико их је три, између прве и друге биће квалификатор *,* ; између друге и треће је квалификатор *и;* б) три су негативна квалификатора: *! не рек.*, *! неправ.*, *! грубо неправ.*; изостаје квалификатор *! не рек. устар.*; в) позитивна страна кодификације се вишеструко шири: позитивних квалификатора је седам; подсећамо да их је у ортоепским речницима средње генерације било три, а у старијој генерацији речника – један; ва) позитивни квалификатори *и доп.* и *и доп. устар*⁷. који су постојали у речни-

⁷ У речницима средње генерације ово је допуштена варијанта која застарева, док је у речницима млађе генерације аналогни квалификатор *и доп. устарелое*: допуштена је застарела варијанта.

цима средње генерације, допуњују се квалификаторима *и допуст. старшее, и допуст. младшее*; вб) први пут се квалификују, и то позитивно, варијанте изговора или места акцента које се односе на флуентни говор, и то квалификаторима *в беглой речи обычно, в беглой речи возможно*, који квалификује „ређе облике који се срећу у флуентном говору, у слабој позицији у исказу” (БОС 2012:7; БОС 2017: 7).

Коначно, број и гранање ортоепских квалификатора у речницима млађе генерације, управо у делу који се односи на позитивну кодификацију, потреба за коришћењем још једног облика апсолутно позитивног квалификатора (, поред *и*), сведочи о томе да се однос према норми, како смо и у одељку о норми, нормативности и варијантности показали, мењао драстично: ортоепска норма пошла је од сингуларизма у речницима старије генерације (строг однос, прописан један могући начин изговора/ места акцента, РЛУП 1955 и РЛПУ 1959), ишла је преко алтернативности у речницима средње генерације (толерантнији однос, варијанте, два начина изговора / места акцента, ОС 1983 и ОС 1989) до плурализма (максимално толерантан однос, разноликост, више начина изговора / места акцента, БОС 2012 и БОС 2017), како В. И. Новиков сјајно примећује, пишући о БОС 2012: „Нови речник је у великој мери плуралистичан, он допушта мноштво варијаната. Може се рећи да он одражава постмодернистичку традицију у ортоепској култури” (Новиков 2013).

Занимљиво ће бити упоредити дати степен развоја ортоеписе и ортоепских квалификатора с неким будућим стањем. То ће бити могуће кроз неколико деценија, уколико буду објављени нови ортоепски речници под окриљем Руске академије наука.

Цитирана литература

Аванесов, Рубен И. Русское литературное произношение. Москва: Просвещение, 1984.

[Avanesov, Ruben I. Russkoe literaturnoe proiznoshenie. Moskva: Prosveshchenie, 1984]

Гинић, Јелена. „Анализа развоја квалификатора ортоепских речника РАН друге половине XX века”. Славистика XII, 2008: 243–249.

[Ginić, Jelena. „Analiza razvoja kvalifikatora ortoepskih rečnika RAN druge polovine XX veka”. Slavistika XII, 2008: 243–249]

Касаткин, Леонид Л. «Орфоэпема как основная единица орфоэпии». Вопросы языкознания 2, 2011: 31–38.

[Kasatkin, Leonid L. «Orfoëpema kak osnovnaiâ edinitśa orfoëpii». Voprosy iazykoznaniiâ 2, 2011: 31–38]

Касаткин, Леонид Л. «Орфоэпия». [В]: П. А. Лекант (ред.). Современный русский литературный язык, Москва: Высшая школа, 2009: 118–134.

[Kasatkin, Leonid L. «Orfoëpiiâ». [V]: P. A. Lekant (red.). Sovremennyi russkii literaturnyi iazyk, Moskva: Vysshaiâ shkola, 2009: 118–134]

Касаткин, Леонид Л. «Заметки по русской орфоэпии». [В]: Р. Ф. Касаткина (отв. ред.) Проблемы фонетики V. Москва: Наука, 2007, 344–366.

[Kasatkin, Leonid L. «Zametki po russkoï orfoëpii». [V]: R. F. Kasatkina (otv. red.)

Problemy fonetiki V. Moskva: Nauka, 2007, 344–366]

Новиков, Владимир И. «Эстетика орфоэпии» [Опубликовано в журнале Новый мир, номер 7, 2013], <https://magazines.gorky.media/novyi_mi/2013/7/estetika-orfoepii.html 30.01.2020.

[Novikov, Vladimir I. «Ėstetika orfoëpii» [Opublikovano v zhurnale Novyĭ mir, nomer 7, 2013], <https://magazines.gorky.media/novyi_mi/2013/7/estetika-orfoepii.html 30.01.2020]

Панов, Михаил В. Современный русский язык. Фонетика. Москва: Высшая школа, 1979.

[Panov, Mikhail V. Sovremennyy russkiĭ iazyk. Fonetika. Moskva: Vysshiaĭ shkola, 1979]

Реформатский, Александр А. Введение в языковедение. Москва: Аспект Пресс, 1999.

[Reformatskiĭ, Aleksandr A. Vvedenie v iazykovedenie. Moskva: Aspekt Press, 1999]

Извори

Русское литературное ударение и произношение. Опыт словаря справочника. Р.И. Аванесов, С. И. Ожегов (ред.) Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1955.

[Russkoe literaturnoe udarenie i proiznoshenie. Opyt slovariâ spravochnika. R.I. Avanesov, S. I. Ozhegov (red.) Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannykh i natsional'nykh slovarëi, 1955]

Русское литературное произношение и ударение. Словарь справочник. Р.И. Аванесов, С. И. Ожегов (ред.) Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1959.

[Russkoe literaturnoe proiznoshenie i udarenie. Slovar' spravochnik. R.I. Avanesov, S. I. Ozhegov (red.) Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannykh i natsional'nykh slovarëi, 1959]

Орфоэпический словарь русского языка. Произношение, ударение, грамматические формы. Р. И. Аванесов (ред.) Москва: Русский язык, 1983.

[Orfoëpicheskiĭ slovar' russkogo iazyka. Proiznoshenie, udarenie, grammaticheskie formy. R. I. Avanesov (red.) Moskva: Russkiĭ iazyk, 1983]

Орфоэпический словарь русского языка. Произношение, ударение, грамматические формы. Р. И. Аванесов (ред.) Москва: Русский язык, 1989.

[Orfoëpicheskiĭ slovar' russkogo iazyka. Proiznoshenie, udarenie, grammaticheskie formy. R. I. Avanesov (red.) Moskva: Russkiĭ iazyk, 1989]

Большой орфоэпический словарь. Литературное произношение и ударение XXI века: норма и её варианты. Л. Л. Касаткин (ред.) Москва: АСТ-ПРЕСС, 2012.

[Bol'shoĭ orfoëpicheskiĭ slovar'. Literaturnoe proiznoshenie i udarenie XXI veka: norma i eë varianty. L. L. Kasatkin (red.) Moskva: AST-PRESS, 2012]

Большой орфоэпический словарь. Литературное произношение и ударение XXI века: норма и её варианты. Л. Л. Касаткин (ред.) Москва: АСТ-ПРЕСС ШКОЛА, 2017.

[Bol'shoĭ orfoëpicheskiĭ slovar'. Literaturnoe proiznoshenie i udarenie XXI veka: norma i eë varianty. L. L. Kasatkin (red.) Moskva: AST-PRESS SHKOLA, 2017]

Елена Гинич

НОРМА, НОРМАЛИЗАЦИЯ И ВАРИАНТНОСТЬ В ОРФОЭПИИ
СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА
(НА МАТЕРИАЛЕ ОРФОЭПИЧЕСКИХ СЛОВАРЕЙ
ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX И НАЧАЛА XXI ВЕКА)

Резюме

В данной статье мы рассматривали понятия нормы, нормализации, вариантности, орфоэпии в шести орфоэпических словарях современного русского литературного языка. Мы писали о сегодняшнем значении понятия орфоэпия, орфоэпема, который ввёл Л. Л. Касаткин. В статье мы рассматривали количество и качество орфоэпических помет в шести словарях. В словарях старшего поколения (1955 и 1959 годы) имеются всего лишь четыре пометы, почти нет вариантов произношения и ударения орфоэпем. В словарях среднего поколения (1983 и 1989 годы) имеется семь орфоэпических помет, расширяется отрицательная сторона нормализации за счёт помет, которые не рекомендуют или запрещают определенный вариант произношения или ударения. В словарях младшего поколения (2012 и 2017 годы) имеется 10 орфоэпических помет, расширяется положительная сторона нормализации, вводятся положительные пометы, относящиеся к беглой речи. Мы делаем вывод о том, что в словарях старшего поколения норма была строгой, почти не было вариантов произношения или ударения конкретных орфоэпем: мы назвали данную стадию сингуляризмом нормы. В словарях среднего поколения появляются множественные варианты произношения и ударения: если варианты имеются, то их – два. Данную стадию выделяем в качестве альтернативной нормы. В младшем поколении словарей орфоэпемы реализуются иногда и многочисленными вариантами произношения и ударения. Эту стадию мы назвали плюрализмом нормы.

Ключевые слова: русский литературный язык, норма, нормализация, вариантность, орфоэпия, орфоэпема, орфоэпическая помета.